

ОСНОВНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ-АГРАРНИКІВ

УДК 378 – 051:63:316.77

Руслана Петрух, асистент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін ВП НУБіП України
“Ніжинський агротехнічний інститут”

ОСНОВНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ-АГРАРНИКІВ

У статті засобами експертного оцінювання визначаються основні фактори формування комунікативної компетентності майбутніх викладачів аграрних вищих навчальних закладів, і на цих засадах обґрунтовуються домінуючі умови ефективного розвитку у студентів здатностей педагогічної взаємодії. Зроблено висновок про доцільність реалізації обґрунтованих умов засобами інтерактивних педагогічних технологій.

Ключові слова: комунікативна компетентність, студент, експертна оцінка, фактор, педагогічна умова, інтерактивна педагогічна технологія.

Табл. 1. Літ. 6.

Руслана Петрух, асистент кафедры социально-гуманитарных дисциплин ОП НУБіП Украины
“Нежинский агротехнический институт”

ОСНОВНЫЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ ФОРМИРОВАНИЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ БУДУЩИХ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ-АГРАРИЕВ

В статье средствами экспертной оценки определяются основные факторы формирования коммуникативной компетентности будущих преподавателей аграрных высших учебных заведений, и на этой основе обосновываются доминирующие условия эффективного развития у студентов способностей педагогического взаимодействия. Сделан вывод о целесообразности реализации обоснованных условий средствами интерактивных педагогических технологий.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, студент, экспертная оценка, фактор, педагогическое условие, интерактивная педагогическая технология.

Ruslana Petruh, Assistant of the Social and Human Sciences Department of separate unit of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine of “Nizhin Agrotechnical Institute”

THE MAIN DETERMINANTS OF THE FORMATION OF FUTURE AGRARIAN TEACHERS' COMMUNICATIVE COMPETENCE

The article by means of expert assessment determines the main factors of formation of communicative competence of the future teachers of agricultural higher education institutions, and on this basis settles the dominant conditions of effective development of the students' abilities to pedagogical interaction. It makes the conclusion about the feasibility of reasonable conditions by means of interactive teaching technologies.

Keywords: communicative competence, student, peer review, a factor pedagogical condition, interactive educational technology.

Постановка проблеми. Провідною освітньою концепцією професійної освіти нині є компетентнісна модель підготовки фахівців. Не зважаючи на різнопланове бачення сутності компетентнісного підходу, більшість дослідників вважають, що він найглибше відображає модернізаційні процеси, які мають місце в освітніх системах прогресивних країн світу.

Натомість у вітчизняній вищій школі ідеї новітньої компетентнісної концепції нині вступають у певні протиріччя з усталеною педагогічною практикою. Зокрема, наявною є суперечність між сучасними вимогами до випускників магістерської програми “Педагогіка вищої школи” і їх підготовленістю до здійснення

комунікативної діяльності. Крім того, досягнення необхідної якості підготовки викладачів вищих аграрних навчальних закладів на сьогоднішній день гальмується недостатністю конкретних теоретичних і методичних розробок реалізації ідей компетентнісної концепції, що негативно позначається на підготовленості майбутніх викладачів до професійно-педагогічної взаємодії.

Зважаючи на зазначене, проблема цілеспрямованого формування комунікативної компетентності майбутніх викладачів-аграрників є вкрай актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічні засади компетентнісного підходу у професійній освіті висвітлені у працях В. Андрущенко, Н. Бібік, С. Гончаренка, В. Кременя, В. Лугового,

ОСНОВНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ-АГРАРНИКІВ

Н. Ничкало, С. Ніколаєнка, В. Радкевич, В. Ягупова та ін.; теоретичні і методичні аспекти формування професійної компетентності викладача вищої школи розглядали А. Ашерев, Н. Брюханова, О. Гура, Т. Добудько, О. Коваленко, М. Лазарєв, П. Лузан, В. Манько, Н. Побірченко, Л. Тархан, Л. Шовкун; аспекти формування комунікативної компетентності висвітлювали Д. Годлевська, Г. Данченко, С. Климчук, С. Козак, В. Кручек, С. Макаренко, О. Павленко, В. Теслюк та ін.

Результати подібних досліджень складають науковий інтерес для нашої роботи. Проте аспекти обґрунтування основних педагогічних факторів та умов ефективного формування комунікативної компетентності майбутніх викладачів аграрних ВНЗ до цього часу не були предметом науково-педагогічного дослідження.

Мета дослідження – засобами експертного оцінювання визначити основні фактори та обґрунтувати домінуючі педагогічні умови ефективного формування комунікативної компетентності майбутніх викладачів-аграрників.

Виклад основного матеріалу. Аналіз педагогічної практики свідчить, що комунікативна підготовка майбутніх викладачів аграрних ВНЗ є складним, динамічним процесом, який має враховувати дієвість та впливовість об'єктивних та суб'єктивних факторів, педагогічних умов розвитку здатностей магістрантів успішно здійснювати педагогічну взаємодію. Природно, щоб враховувати дієвість вказаних детермінантів, їх спочатку треба визначити.

Нам імпонують думки учених [1; 3] про те, що фактори мають потенційну здатність вплинути на перебіг психолого-педагогічних процесів, дієвість яким забезпечують певні педагогічні умови.

Для вивчення факторів, що чинять найбільший вплив на формування комунікативної компетентності магістрантів, було проведено анкетування викладачів (14 осіб), що брали участь у підготовці викладачів за магістерською програмою “Педагогіка вищої школи” (Національний університет біоресурсів і природокористування України). За результатами пілотажного дослідження визначено такий комплекс факторів: I). Активність студента у навчанні; II). Задатки комунікативних здібностей; III). Інтерактивні технології навчання; IV). Комп'ютерна мережа Інтернет; V). Культурно-масова робота; VI). Мовне середовище; VII). Мотивація навчання студентів; VIII). Навчальні дисципліни “Основи педагогічної майстерності”, “Риторика” тощо; IX). Педагогічна майстерність викладача; X). Професійно-ціннісні орієнтації особистості;

XI). Самоаналіз актів комунікації; XII). Практична підготовка магістрантів; XIII). Групові форми навчання; XIV). Дискусійні методи навчання; XV). Колектив академічної групи.

Для визначення основних, домінуючих факторів формування комунікативної компетентності магістрантів було проведено їх експертну оцінку. За результатами пілотажного дослідження було складено лист експертного оцінювання вагомості факторів ефективного формування дослідницької компетентності майбутніх викладачів. Відмітимо, що експертам (15 викладачів педагогічного факультету) було запропоновано проранжувати 11 факторів комунікативної підготовки магістрів, що найчастіше відзначалися респондентами на попередньому етапі. Для перевірки достовірності результатів до листа експертного оцінювання було введено контрольний фактор “Дискусійні методи навчання”.

Як це видно із табл. 1, найменшу суму рангів ($\sum = 26$) набрав фактор “Мотивація навчання студентів” (більшість експертів поставили цей фактор на перше місце!). Це, на нашу думку, є очікуваним результатом: педагогічний загал вищих навчальних закладів переконаний, що лише вмотивоване оволодіння студентами майбутньою професійною діяльністю забезпечує необхідну якість їх підготовки. З іншої, психологічної точки зору, саме мотиви спонукають особу до діяльності, саме вони є результатом трансформації потреб, які, у свою чергу, є джерелами активності особистості. На другому місці ($\sum = 47,5$) фактор, що також пов'язаний з мотиваційно-ціннісною сферою особистості – “Професійно-ціннісні орієнтації особистості”. Ученими доведено [1; 3], що у формуванні особистості майбутнього фахівця ціннісні орієнтації визначають напрям і рівень активності та суттєво впливають на його професійні якості.

Із досліджень [2; 3] відомо, що з мотивацією, професійно-ціннісними орієнтаціями студентів поєднана й активність студента у навчанні. Це пояснює той факт, що експерти фактор “Активність студента у навчанні” поставили на третє місце: сума рангів у загальній системі ранжування склала $\sum = 60$.

Експерти переконані, що осмислення студентом власної життєвої програми, цілей, цінностей, установок, прагнень відіграє важливу роль у формуванні комунікативної компетентності: четверте місце вони відвели фактору “Самоаналіз актів комунікації” ($\sum = 83$).

**ОСНОВНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ-АГРАРНИКІВ**

Таблиця 1.

**Матриця експертного оцінювання вагомості факторів
формування комунікативної компетентності майбутніх викладачів**

m n	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	Σ
1	4,5	2,5	2,5	6,5	6,5	8,5	1	8,5	11	4,5	10	66
2	3	6	7	11	5	9	1	8	4	2	10	66
3	7,5	9	4	4	11	10	1,5	4	7,5	1,5	6	66
4	3	11	8	10	6	9	1	7	2	4	5	66
5	3	10	7	11	6	9	1	8	2	4	5	66
6	3	10,5	3	3	10,5	1	6,5	6,5	6,5	6,5	9	66
7	7	11	10	4	5	8	1	9	6	3	2	66
8	2	8	5	7	9	3	1	10,5	10,5	6	4	66
9	3	10	8	6	11	7	1	9	2	4	5	66
10	7	10	4	11	9	1	5	3	8	2	6	66
11	5	9	8	11	10	7	3	6	1	2	4	66
12	4	11	10	5	7	6	1	8	9	2	3	66
13	6	10	9	3	8	5	1	7	11	2	4	66
14	2	6	3	8	5	7	1	9	11	4	10	66
?	60	124	88,5	100,5	109	90,5	26	103,5	91,5	47,5	83	924
Місце	3	11	5	6,5	10	6	1	9	7	2	4	

Примітки: m – номер фактора (I, II, III, IV ...XI);
n – номер експерта (1, 2, 3...14)

Майже поряд із попереднім фактором за сумою рангів (див. табл. 1, $\sum = 88,5$) у матриці знаходиться фактор III – “Інтерактивні технології навчання”. Варто погодитися з ученими [5; 7] у тому, що вдосконалення методики підготовки фахівців, котрі належать до соціономічного типу професій (учителі, юристи, соціальні працівники та ін.), для яких міжособистісна взаємодія є основою фахової діяльності, ґрунтується на застосуванні технології інтерактивного навчання (з англійського *inter* – взаємний, *act* – діяти). При інтерактивному навчанні усі студенти взаємодіють між собою, обмінюються інформацією, спільно вирішують проблеми, моделюють ситуації, оцінюють дії колег і власну поведінку, занурюються у реальну атмосферу ділового співробітництва [4; 5]. Тому, на нашу думку, цілком слушно експерти визнали цей фактор одним із провідних. Нагадаємо про те, що до листа експертного оцінювання було введено контрольний фактор “Дискусійні методи навчання”. Сума рангів, яку набрав цей фактор, дорівнює $\sum = 90,5$ (див. табл. 1). Стосовно подібного за змістом фактора (“Інтерактивні технології навчання”, $\sum = 88,5$), то контрольний фактор набрав майже однакову суму. Отже,

можемо стверджувати про об’єктивність даних, отриманих від експертів.

Сума рангів ($\sum = 91,5$), що зіставляється із сумами рангів факторів III, VI і XI належить фактору “Педагогічна майстерність викладача”. Варто сказати, що високі статусні характеристики цього фактору нами заздалегідь передбачувалися: саме від особистості викладача, його здатностей творчо організувати педагогічну взаємодію залежить, в цілому, і продуктивність навчання студентів.

Підтвердженням вищезазначеного слугує низка провідних умінь викладача-аграрника, що входить до структури його професійної компетентності [2] і чинить безпосередній вплив на комунікативну підготовку майбутніх магістрів, зокрема:

- займати конструктивну позицію в педагогічному спілкуванні і гнучко її перебудовувати зі зміною ситуації;

- вміння вислухати студента, впливати на нього не прямо, а опосередковано, створювати умови для розвитку його активності, передбачати типові утруднення в навчальній праці;

- використовувати знання сучасної психолого-педагогічної науки;

- управляти власним емоційним станом, надаючи йому конструктивний, а не руйнівний характер тощо.

ОСНОВНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ-АГРАРНИКІВ

Нарешті, варто проаналізувати фактор “Комп’ютерна мережа Інтернет” з позицій його впливу на формування комунікативної компетентності майбутніх викладачів. Насамперед вкажемо, що цей фактор займає шосте місце в загальній системі ранжування, він набрав $\sum = 100,5$ рангів. Проте якісний аналіз оцінок (див. табл. 1) переконує, що думки експертів виявилися “полярними”: п’ять експертів поставили цей фактор на 3 – 5 місце, п’ять – на 10 – 11. На нашу думку, таке протиріччя спричинено неоднозначним ставленням педагогічної громадськості до комп’ютеризації навчання, до застосування у навчанні новітніх інформаційно-комунікативних технологій.

Наразі відмітимо, що нині світова мережа Інтернет пропонує широкі можливості для спілкування: в ньому легко знайти людей зі спільними інтересами, уподобаннями. Окрім того, в мережі психологічно значно простіше спілкуватись, аніж при особистій взаємодії. Ці причини обумовлюють створення та активний розвиток Інтернет-спільнот – груп людей зі спільними інтересами, котрі спілкуються переважно через Інтернет. Такі товариства поступово стають все більш значущими у житті всього сучасного суспільства [7].

На цьому етапі дослідження важливим є питання узгодженості експертами здійснення процедури експертного оцінювання. У математичній статистиці узгодженість думок експертів оцінюється за коефіцієнтом конкордації t [6], величина якого знаходиться в межах від 0 до 1: якщо думки експертів повністю співпадають, $\tau = 1$; при повній розбіжності оцінок експертів $\tau = 0$. Після відповідних обрахунків було визначено, що $\tau = 0,56$ ($p \leq 0,05$).

Отже, засобами експертної оцінки визначено, що основними, домінуючими факторами формування комунікативної компетентності майбутніх викладачів-аграрників є: 1. Мотивація навчання студентів; 2. Професійно-ціннісні орієнтації особистості; 3. Активність студента у навчанні; 4. Самоаналіз актів комунікації; 5. Інтерактивні технології навчання; 6. Педагогічна майстерність викладача.

Визначені методом експертної оцінки фактори мають потенційну можливість вплинути на хід процесу формування комунікативної компетентності майбутніх магістрів-педагогів за певних педагогічних умов. Іншими словами, для отримання бажаного результату визначені фактори слід забезпечити сукупністю певних умов. Природно, врахувати всі умови продуктивного формування комунікативної

компетентності майбутніх викладачів неможливо, а тому у нашому дослідженні визначені провідні, домінуючі умови, що оптимізують процес комунікативної підготовки студентів. Зупинимось на вказаних наукових аспектах.

Факторний аналіз переконує, що формування комунікативної компетентності необхідно реалізовувати як активний процес з боку суб’єкта. Позитивна налаштованість на формування власної комунікативної компетентності зумовлює поглиблення вивчення проблем комунікації та психології спілкування, активізацію пошуку знань, співставлення та співвідношення їх із власним інформаційним фондом: студенти мають брати участь у формуванні комунікативної компетентності не лише як “учні”, а, насамперед, як майбутні педагоги, що цілеспрямовано розвивають власні здібності. Саме мотивація надає комунікативній діяльності яскраво вираженого особистісного характеру, виступає провідною умовою як професійного зростання педагога в цілому, так і формування його комунікативної компетентності.

Результати аналізу праць учених щодо проблем мотивації особистості переконують, що у загальному психологічному визначенні мотивація – це складний психічний процес, який полягає в усвідомленні тією або іншою мірою суб’єктивної та об’єктивної сторін потреби й дії, спрямованої на її задоволення [2]. Мотивація не лише детермінує поведінку людини, вона фактично втілюється у всі сфери діяльності людини.

Отже, першою педагогічною умовою формування комунікативної компетентності майбутніх викладачів вищого аграрного навчального закладу ми вважаємо формування позитивної мотивації студентів до оволодіння комунікативною компетентністю.

Варто вказати, що з мотивами та потребами тісно поєднані інші психічні змісти – цінності особистості. Нагадаємо, що вказані особистісні утворення належать до однієї мотиваційно-ціннісної сфери, яка визначає вибіркове ставлення і спрямованість активності особистості. Під особистісними цінностями розуміють мотиваційні структури, які спонукають особистість до предметного втілення у своїй поведінці суспільних ціннісних ідеалів.

Педагогічні професійно-ціннісні орієнтації розглядаються дослідниками як ціннісні структури, що відображають уявлення викладачів про найважливіші, значущі цілі і завдання професійно-педагогічної діяльності. На відміну від власне особистісних цінностей вони стосуються лише сфери професійно-педагогічного спілкування.

ОСНОВНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ-АГРАРНИКІВ

Таким чином, формування професійно-ціннісних орієнтацій є другою педагогічною умовою розвитку комунікативної компетентності майбутніх викладачів вищих аграрних навчальних закладів.

Відмітимо, що формування професійно-ціннісних орієнтацій, оволодіння навчальним матеріалом і розумовий розвиток відбуваються внаслідок активної навчально-пізнавальної діяльності тих, хто навчається. Тобто, навчально-пізнавальна активність студента є показником ефективності оволодіння майбутніми викладачами комунікативними знаннями і, відповідно, комунікативною компетентністю.

Активність у психолого-педагогічних наукових дослідженнях найчастіше пов'язується з поняттям "діяльність" (у латинській мові *actīvus* – діяльний). Зокрема, психологи під активністю розуміють інтенсивність спрямованості особистості на певну діяльність, яка найбільшою мірою проявляється у характері. Активізація навчання вимагає певної спільної діяльності студентів і викладача та застосування різних методів, засобів, форм навчання, які спонукають особу до виявлення активності [2].

Отже, третьою педагогічною умовою формування комунікативної компетентності майбутніх викладачів аграрного вищого навчального закладу є активізація навчально-пізнавальної діяльності студентів.

Зауважимо, що процес активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів відбувається у процесі їх педагогічної взаємодії з викладачем. Педагог, взаємодіючи зі студентами, організовує та контролює їхню діяльність. Тобто, викладач сприяє розвитку навчально-пізнавальної активності студентів. Цей процес пов'язують у психологічній науці з рефлексивними процесами. Рефлексію визначають як процес самопізнання суб'єктом внутрішніх психічних актів та станів, а також з'ясування того як інші знають та розуміють особистісні особливості, емоційні реакції та когнітивні уявлення суб'єкта.

Рефлексивні процеси супроводжують міжособистісну взаємодію і дають можливість формувати уявлення про мотиви та наміри учасників спілкування, особливості сприймання ними комунікативної ситуації. Рефлексивні процеси забезпечують формування уяви іншої людини та її розуміння. Тобто, саме рефлексивні процеси передбачають відображення викладачем внутрішнього світу студента та активне, цілеспрямоване його перетворення відповідно до цілей навчання.

Таким чином, професійно-педагогічна

взаємодія викладача та студентів передбачає рефлексивне керівництво, яке базується на уявленні, за яким студент є центральною фігурою навчально-виховного процесу, його головним учасником.

Отже, четвертою педагогічною умовою формування комунікативної компетентності майбутніх викладачів вищого аграрного навчального закладу є формування у студентів рефлексивного ставлення до комунікативного аспекту майбутньої професійно-педагогічної діяльності.

Сутнісна характеристика процесу формування комунікативної компетентності майбутніх викладачів вищого аграрного навчального закладу вимагає такої організації навчання, яка б забезпечила активізацію внутрішнього потенціалу майбутніх фахівців, процесів самопізнання і саморозвитку. Через те, що набуття людиною власного комунікативного досвіду має творчий характер, то ефективність процесу формування комунікативної компетентності, безперечно, забезпечать вище названі активні методи навчання. Вони характеризуються високим ступенем емоційної включеності студентів у процес, творчим характером занять, обов'язковістю безпосередньої взаємодії студентів між собою та з викладачем [1; 2]. Дослідники зазначають, що активні методи навчання є найпродуктивнішими саме для дорослих, бо вони доцільно використовують життєвий та професійний досвід, враховують вікові властивості психіки.

Таким чином, п'ятою педагогічною умовою формування комунікативної компетентності майбутніх викладачів-аграрників визначаємо домінування активних методів навчання.

Шостою педагогічною умовою формування комунікативної компетентності майбутніх викладачів вищого аграрного навчального закладу виокремлюємо достатній рівень сформованості комунікативної компетентності науково-педагогічних працівників, задіяних до підготовки магістрів. Велика відповідальність за сформованість належного рівня комунікативної компетентності у майбутніх викладачів вищого аграрного навчального закладу лежить на викладачеві, діяльність якого носить загалом комунікативний характер. Результати наукових досліджень, власний педагогічний досвід переконують, що комунікативна підготовленість магістрантів безпосередньо залежить від рівня сформованості комунікативної діяльності викладачів. Підкреслимо, що комунікативну діяльність викладача аграрного ВНЗ розуміємо як

певний рівень умінь і навичок професійно-педагогічної взаємодії, який забезпечує успішність викладацької діяльності [1; 5].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, на основі експериментально визначених факторів, обґрунтовано такі педагогічні умови ефективного формування комунікативної компетентності майбутніх викладачів-аграрників: формування позитивної мотивації студентів до оволодіння комунікативною компетентністю; формування професійно-ціннісних орієнтацій майбутніх викладачів; активізація навчально-пізнавальної діяльності студентів; формування рефлексивного ставлення студентів до комунікативного аспекту майбутньої професійно-педагогічної діяльності; домінування активних методів навчання; достатній рівень сформованості комунікативної компетентності науково-педагогічних працівників, задіяних до підготовки магістрів. Перспективи подальших наукових розвідок пов'язуємо з розробленням інтерактивних педагогічних технологій цілеспрямованого формування комунікативної компетентності майбутніх викладачів вищих аграрних навчальних закладів.

1. Кручек В.А. Формування комунікативних умінь студентів вищих аграрних закладів освіти

в процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін: дис. канд. пед. наук / Кручек Вікторія Аркадіївна. – К., 2005. – 179 с.

2. Кручек В.А. Формування культури педагогічної взаємодії: монографія / В.А. Кручек – К.: НАКККіМ, 2012. – 408 с.

3. Лузан П.Г. Теоретичні і методичні основи формування навчально-пізнавальної активності студентів у вищих аграрних закладах освіти: дис. ... д-ра пед. наук / Лузан Петро Григорович: Нац. аграр. ун-т. – К., 2004. – 505 с.

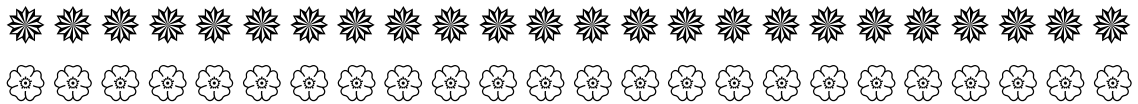
4. Мельничук І.М. Діалогічність інтерактивного навчання у вищій школі / І.М. Мельничук // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка. – 2009. – № 1. – С. 37–41.

5. Пометун О.І. Інтерактивні методи навчання / О.І. Пометун // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 357 – 358.

6. Рабочая книга социолога / Отв. ред. Г.В. Осипов. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Наука, 1983. – 476 с.

7. Сисоева С.О. Інтерактивні технології навчання дорослих: навчально-методичний посібник / Сисоева С.О.; НАПН України, Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих. – К.: ВД “ЕКМО”, 2011. – 320 с.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2016

Джерела мудрості

“У чому різниця між хорошим і великим учителем? Хороший учитель розвиває здатності учня до межі, великий учитель відразу бачить цю межу”.

Марія Қаллас
грецька співачка

“Учитель – людина, яка може робити важкі речі легкими”.

Ральф Волдо Емерсон
американський філософ

“Що може бути чесніше і благороднішим, як навчити інших тому, що сам найкращим чином знаєш?”

Марк Фабій Квінтіліан
давньоримський оратор

